

РОЗДІЛ 13. ПАМ'ЯТІ ВЧИТЕЛЯ

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.66>

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПАТРІАРХА УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ – ВАСИЛЯ ЯКОВИЧА ТАЦІЯ (1940–2022): ДО 85-РІЧЧЯ ВЧЕНОГО

Литвинов О.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
в.о. ректора Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського
ORCID: 0000-0003-2952-8258*

Кріцак І.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3530-4269*

Литвинов О.М., Кріцак І.В. Життєвий та творчий шлях патріарха української юриспруденції – Василя Яковича Тація (1940–2022): до 85-річчя вченого.

У процесі написання наукометричної статті про академіка В.Я. Тація нами ретельно проаналізовано понад 150 наукових фахових статей присвячених постаті лідера сучасної юриспруденції. Левова частка наукових праць вийшли безпосередньо з під пера заслуженого і почесного ректора НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Матеріал в роботі може стати хорошою основою для цитувань та написання нових наукових праць про В.Я. Тація. У рамках наукометричної парадигми, слід відзначити, що досить потужними є наукові праці про В.Я. Тація написані В.І. Борисовим, які вирізняються особливою атмосферою перейняття творчості лідера, як стратега і фундатора науки кримінального права [1].

Слід відзначити, що велика когорта вчених з кримінального права Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС), безпосередньо пов'язана з колективом НУ ім. Ярослава Мудрого, а в окремих моментах позаяк це й належить, щоб учневі бути кращим за вчителя свого, особливо що стосується кримінологічних напрацювань, ХНУВС, як поліцейський ЗВО займає передові позиції завдяки таким вченим як О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов та багато іншим знаним особистостям. В.Я. Тацій по праву пишався харківською юриспруденцією, харківською юридичною школою, що не мислима без Харківського національного університету внутрішніх справ. Прикро, що сьогодні Національна академія правових наук України зазнала серйозних руйнувань від обстрілів російської агресії, президентом якої багато років був В.Я. Тацій.

Будь-яке слово Василя Яковича відзначалося особливою простотою, мудрістю, та натхненністю. Завжди вселяло віру і надію у багатотисячні колективи юристів та продовжує жити й сьогодні у душах і серцях вдячних учнів, усіх небайдужих, кого зацікавила ця велика постать сучасної юриспруденції.

Кажуть, людина живе до тих пір, доки живе пам'ять про неї. Саме тому, з нагоди славного ювілею 85-річчя з дня народження Василя Яковича Тація, колектив Харківського національного університету внутрішніх справ виражає найщиріші почуття поваги, з усього серця вдячності за

великий/високий внесок на благо юридичної науки й народу України. Висловлюємо щирі пошани В.Я. Тацію за еталон/зразок/приклад життя та наукової діяльності, людяності й вихованості, високоінтелектуального служіння українському народові. Бажаємо усім нам, у цей непростий час російсько-української війни творчого натхнення і нових великих звершень на благо світлого майбутнього України та довгоочікуваного миру, якого так не вистачає зараз.

Ключові слова: В. Я. Тацій, особистість, лідер, стратег, Вчитель,, лектор, архітектор, благодійник, кримінальне право, кримінологія, Храм науки, наукометрична складова, 85-річчя, моральні та духовні якості, новий КК України.

Litvinov O.M., Kritzak I.V. Life and Creative Path of the Patriarch of Ukrainian Jurisprudence – Vasyl Yakovlevych Tatsiy (1940–2022): on the occasion of the 85th anniversary of the scientist.

In the process of writing a scientometric article about Academician V. Tatsiy, we have carefully analyzed more than 150 scientific professional articles on the figure of the leader of modern jurisprudence. The lion's share of scientific works came directly from the pen of the Honored and Honorary Rector of the Yaroslav the Wise NSU. The material in this work can be a good basis for citations and writing new scientific works about V. Tatsiy. Within the framework of the scientometric paradigm, it should be noted that the scientific works about V. Tatsiy written by V.I. Borisov are quite powerful, and they are characterized by a special atmosphere of adopting the work of the leader as a strategist and founder of the science of criminal law.

It should be noted that a large cohort of criminal law scholars of Kharkiv National University of Internal Affairs (KNIA) is directly related to the staff of Yaroslav the Wise National University, and in some respects, as it is supposed to be, in order for a student to be better than his teacher, especially with regard to criminological developments, KNIA, as a police university, occupies a leading position thanks to such scholars as O.M. Litvinov, Y.V. Orlov and many other well-known personalities. V. Tatsiy was rightly proud of Kharkiv jurisprudence, Kharkiv law school, which is unthinkable without Kharkiv National University of Internal Affairs. It is a shame that today the National Academy of Legal Sciences of Ukraine has suffered serious damage from the shelling of Russian aggression, of which V. Tatsiy was president for many years.

Any word of Vasyl Tatsiy was marked by special simplicity, wisdom, and inspiration. He has always inspired faith and hope in thousands of lawyers and continues to live today in the souls and hearts of grateful students and all those who are interested in this great figure of modern jurisprudence.

It is said that a person lives as long as the memory of him or her lives. That is why, on the occasion of the glorious 85th anniversary of Vasyl Tatsiy, the staff of Kharkiv National University of Internal Affairs expresses its sincere feelings of respect and gratitude for his great/high contribution to the benefit of legal science and the people of Ukraine. We express our sincere respect to V.Y. Tatsiy for the standard/example of life and scientific activity, humanity and education, highly intellectual service to the Ukrainian people. We wish all of us, in this difficult time of the Russian-Ukrainian war, creative inspiration and new great achievements for the benefit of Ukraine's bright future and the long-awaited peace that is so lacking now.

Key words: V. Tatsiy, personality, leader, strategist, teacher, lecturer, architect, philanthropist, criminal law, criminology, Temple of Science, scientometric component, 85th anniversary, moral and spiritual qualities, new Criminal Code of Ukraine.

Віднайдений відповіді на одвічні питання покращення економіки держави. В.Я. Тацій ставить собі одвічне запитання: «Що робити?». Як діяти у такій скрутній ситуації, аби надійно протистояти повному краху вітчизняної економіки, її подальшій тінізації й криміналізації? Одні пропонують повернутися до колишньої адміністративно-командної економіки. Другі – посилити й розширити кримінальну відповідальність за різноманітні правопорушення у сфері економічної діяльності. Треті – продовжувати рухатися до розбудови цивілізованого ринку і соціально орієнтованого ринкового господарства. Четвертих – а це насамперед представники кримінальної тіньової економіки – влаштовує і сучасний стан речей [2, с. 14].

Храм науки. Визначних успіхів професор В.Я. Тацій досяг в організаторській роботі. У своїй книзі «Времена жизни» (2010) Василь Якович пише: «Мне трудно передать словами то чувство гордости и благоговейной сопричастности к большой науке, которое я испытал, когда первокурсником впервые открывал тяжелую старинную дверь Харьковского юридического института. Тог-

да... я даже предположить не мог, что стены этого прекрасного здания... станут мне родными на всю жизнь. Под высокими сводами здания ... я сразу же почувствовал, что вошел в настоящий Храм юридической науки и образования». Мине менш як 30 років – і Василь Якович очолить цей Храм. Понад 30 років Василь Якович обіймав посаду ректора в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Під його керівництвом цей заклад став одним із найавторитетніших навчальних закладів України [1, с. 266].

В.Я. Тацій, як космополіт та вчений високого пілотажу мислення. У своїх мемуарах «Времена жизни» [3]. В. Тацій згадує 1960-ті як «епоху романтиків» і «дискусій фізиків та ліриків», епоху космічних польотів і світу, сповненого чарівними науковими загадками. У ці часи, у 1966 р., він вступає в аспірантуру на кафедру кримінального права. Це був особливий період, коли у колективі кафедри мав місце неповторний сплав старого дореволюційного покоління харківської школи кримінального права (В. Трахтеров та ін.) і зароджуваної нової генерації її продовжувачів (М. Бажанов, В. Сташис тощо). Невипадково проф. В. Тацій у спогадах про ті роки вимовляє рядки пісні Булата Окуджави: Виноградную косточку в тёплую землю зарю, И лозу поцелую, и спелые гроздья сорву... Ці слова невимовно точно і метафорично передають тогочасну атмосферу, мікроклімат кафедри, коли за офіційною кар'єрною біографією ми можемо побачити паростки, що зв'язують сучасне і минуле, виноградні кісточки, що проросли сильними й родючими виноградними лозами [4, с. 66].

Славний ювілей В.Я. Тація – 85-річчя. 13 січня 2025 р. виповнилося 85 років від дня народження та 60 років науково-педагогічної та громадської діяльності ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, відомого правознавця, видатного вченого нашої країни в галузі кримінального права, теорії держави і права, конституційного права, талановитого організатора освіти й науки України, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії наук України, почесного президента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державних премій України, державного радника юстиції 1-го класу, Героя України – Василя Яковича Тація [5, с. 302].

У центрі уваги вченого – широке коло наукових проблем у галузі правознавства. Він автор понад 800 наукових праць, зокрема й близько 60 монографій, навчальних посібників і підручників, що стали вагомим внеском у розвиток юридичної науки. Його праці присвячені дослідженню фундаментальних проблем кримінального права (зокрема, питання об'єкта і предмета злочину, кримінальної відповідальності за злочини проти особи, держави, довкілля, злочини у сфері господарської діяльності тощо), теорії держави та права (питання методології правової науки, порівняльно-правових досліджень і правозастосування), конституційного права (принципи організації законотворчого процесу, правова природа та ієрархія правових актів тощо). Під його безпосереднім керівництвом підготовлено й захищено 8 кандидатських і 6 докторських дисертацій [5, с. 303].

Ці визнання заслужено великою працею і вагомими здобутками вченого, які за своїм значенням є важливими для нашої держави, суспільства та світового співтовариства. Василь Якович Тацій – Вчитель із великої літери, творець, який сповідував верховенство права і велич нашої країни. Витримка, чесність, доброзичливість і водночас принциповість та вимогливість якраз і дають усі підстави стверджувати, що Василь Якович – ціла епоха в розвитку правової науки України, а його багатогранна громадська діяльність і весь життєвий шлях – зразок самовідданого служіння освіті та науці, Українській державі й народу України [5, с. 308].

Історія розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Свою історію славетний ЗВО країни веде від Харківського імператорського університету, заснованого 1804 року, а точніше, від його відділення – моральних і політичних наук. В юридичний факультет відділення трансформувалися 1835 року. 1920-го факультет увійшов до складу Харківського інституту народного господарства. А 1930-го, врешті, виокремився в Інститут радянського будівництва і права. Відтоді виш не раз змінював назву, проте постійною залишалася його головна мета: міцно утримувати пальму першості в підготовці висококваліфікованих фахівців правової галузі. Сучасну назву закладу закріплено наказом МОН України № 1697 від 4 грудня 2013 року, а саме: «Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 220 річчя якого виповнилося у 2024 році [6, с. 20]. Своєю чергою, О.В. Харитонova зауважує, що Харківська школа кримінального права веде історію від заснування Імператорського Харківського університету в 1804 р.; її «стовпами» є напрями наукової думки, що сягають своїм корінням часів створення у

відділенні моральних та політичних наук кафедри прав цивільного та кримінального судочинства у Російській імперії. У 1835 р. утворюється юридичний факультет, де викладання кримінального права здійснювалося на кафедрі законів поліцейських та кримінальних. З 1863 р. названа кафедра реформується у кафедру кримінального права та кримінального судочинства, яка проіснувала до остаточного встановлення радянської влади у Харкові у 1919 р [4, с. 63].

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, як альма-матер для багатьох юристів. Під керівництвом В.Я. Тація Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого став одним із найавторитетніших навчальних закладів України. За результатами ранжування вузів III–IV рівнів акредитації, проведеного Міністерством освіти і науки України, академія посідає перше місце серед вузів України в номінації «Право, економіка, управління, підприємництво і торгівля». Досягнення академії відображені в рейтингу ЗВО «Софія Київська», який впродовж декількох років визнає цей заклад кращим серед юридичних вузів України. За динамічний розвиток та досягнення академію представлено до Міжнародної нагороди «Best Enterprise of Europe» («Краще підприємство Європи») Номінаційним комітетом Європейської Бізнес-Асамблеї (м. Оксфорд, Велика Британія) із врученням міжнародного сертифіката. За результатами рейтингу українських ЗВО «Компас-2009» академія за критеріями оцінювання якості освіти як випускниками, так і роботодавцями має найсильніші позиції в Україні. Вона посіла перше місце серед 90 ЗВО, які готують спеціалістів з напрямку «Право» [7, с. 4].

В.Я. Тацій як видатна особистість. Одним із фундаторів, творців вітчизняної правової науки є Василь Якович Тацій, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, почесний президент Національної академії правових наук України, академік НАН України та НА-ПрН України, який за свого життя досягнув вищих щаблів у самореалізації в різних іпостасях – як учений, організатор, учитель і педагог [8, с. 21].

У сучасній юридичній науці ім'я В.Я. Тація насамперед асоціюється з видатним ученим у галузі кримінального права, який як прибічник класичного напрямку в кримінальному праві відіграв неocenенну роль у становленні та розвитку харківської школи кримінального права, що по праву належить до найавторитетніших у державі. Фахівцям в Україні та за її межами широко відомі наукові розробки В.Я. Тація з питань підстав кримінальної відповідальності, складу злочину, об'єкта кримінально-правової охорони, злочинів проти основ національної безпеки, проти довкілля, господарських злочинів та ін. [9, с. 52].

Життєвий та творчий шлях В.Я. Тація. Майже все своє життя Василь Якович провів у Харкові. Тут пройшли його студентські роки, виросли діти, онуки, народилися правнуки. Тут він побудував будинки й академічні палаци, які стали «візитівкою» м. Харкова. Завдяки успіхам Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Національної академії правових наук України, керівництво якими здійснював Василь Якович Тацій, Харків набув статусу «правової столиці» – провідного юридичного центру України [7, с. 7]. В.Я. Тацій удостоєний звання Героя України з врученням ордена Держави (2004). Нагороджений орденами князя Ярослава Мудрого V, IV і III ступенів (1995, 1998, 2009), орденом «За заслуги» II ступеня (2000), Почесними грамотами Верховної Ради України (2001) та Кабінету Міністрів України (2002), орденом «Знак Пошани» (1981), 2-ма медалями (1970, 1984). Він заслужений діяч науки і техніки України (1989), державний радник юстиції II класу, лауреат Державної премії України в галузі архітектури (2001) та Державної премії України в галузі науки і техніки (2004), премій імені В. Вернадського (2001), імені Ярослава Мудрого (2001, 2002), «Феміда-99»; має ряд відомчих, громадських, церковних нагород та урядові нагороди інших держав [10, с. 61].

Внесок В.Я. Тація у розвиток кримінального права. Василь Якович Тацій – талановитий науковець. Серед його наукових інтересів – кримінальне право, конституційне право, проблеми теорії держави і права. Він досліджує цілу низку кримінально-правових проблем: щодо підстав кримінальної відповідальності, складу злочину, об'єкта, предмета та суб'єкта злочину, систематизації злочинів, кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України, злочинів проти особи, у сфері господарської діяльності, проти довкілля тощо. Він першим у кримінально-правовій науці виокремив таке поняття, як предмет злочинного впливу, ввів у науковий обіг розрізнення трьох груп предметів у кримінальному праві: предмета охоронюваного кримінальним законом суспільного відношення, предмета злочину та предмета злочинного посягання. Уперше сформулював нове у вітчизняній кримінально-правовій науці загальне поняття господарського злочину та застосував підхід, заснований на поділі сукупності господарських

злочинів залежно від сфери системи господарювання. Сьогодні цей підхід, адаптований до нової ринкової системи господарювання, застосовують у сфері кримінально-правової науки, він закладений в основу побудови Розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 р. В.Я. Тацій висловив і обґрунтував думку про виокремлення в Кримінальному кодексі України глави «Злочини проти довкілля», а також визначив коло тих злочинів, які повинні бути включені до цієї глави, що й відображено в чинному Кримінальному кодексі України. Його перу належать також статті з історії кримінального законодавства України, про проблеми відповідальності за злочини проти особи, злочини проти довкілля; проблеми кваліфікації співучасті в злочині, призначення покарання тощо. Під керівництвом та за безпосередньої участі В.Я. Тація досліджувалися проблеми боротьби з організованою злочинністю, зокрема в економічній діяльності. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України В.Я. Тацій керував робочою групою з розроблення нового КК України. Він активно розробляє теорію правової держави та суспільства, проблеми формування правової, демократичної, соціальної державності в Україні, що знайшло своє відображення не лише в його наукових публікаціях, а й у положеннях чинної Конституції України, законопроектах щодо змін до Конституції тощо [10, с. 60].

В.Я. Тацій та його роль у створенні Національної академії правових наук України. В.Я. Тацій зазначає, що виборовши у 1991 р. незалежність, український народ створив підґрунтя для формування соціальних, економічних та правових засад розбудови України як демократичної, правової держави. Перед ученими-правознавцями та юристами-практиками постало складне завдання – розробити принципово нову систему й стратегію реформування законодавства, визначити напрями його застосування, створити дієву систему забезпечення та охорони прав і свобод людини та громадянина. На початку 90-х років не лише вчені-юристи, а й суспільство були незадоволені темпами й рівнем проведення правової реформи, станом законності та правопорядку в Україні. Роль юридичної науки й практики в суспільстві була незначною, можливості впливу юристів на процес правової реформи зведені до мінімуму, хоча потенціал на той час був чималий. Так, у ЗВО, наукових установах, правоохоронних органах України працювало близько 200 докторів наук, професорів, понад 800 кандидатів наук, доцентів, десятки тисяч юристів-практиків. Проте всі вони діяли роз'єднано, тому і їх вплив на розвиток суспільства й держави не був значним. З огляду на виняткову відповідальність юридичної науки та практики виникла нагальна потреба до об'єднання всіх юристів в інтересах будівництва правової демократичної України. Наприкінці 1991 р. група науковців і практичних працівників виступила з ініціативою створення Всеукраїнського громадського об'єднання «Академія правових наук України», а вже 3 січня 1992 р. відбулися збори ініціаторів, на яких ухвалили пропозицію стосовно доцільності формування такого об'єднання. Для проведення організаційних заходів та з метою розроблення Статуту й підготовки установчої конференції було вирішено створити організаційний комітет. До його складу ввійшли вчені, які працювали у різних галузях правової науки в наукових і освітніх центрах України, а також практичні працівники [11, с. 7-8].

На громадських засадах Академія діяла протягом 1992-1993 рр. Головною її метою стала консолідація інтелектуального потенціалу наукових працівників, викладачів юридичних навчальних закладів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, суду, арбітражного суду, прокуратури, інших правоохоронних органів, адвокатури, юридичних служб підприємств і установ, спрямування їх зусиль на сприяння процесу розбудови України як правової демократичної держави, охорону і захист прав людини та громадянина. До президії Академії ввійшли відомі вчені-юристи та практичні працівники, які представляли вищі юридичні навчальні заклади України, Інститут держави і права АН України, Інститут економіко-правових досліджень АН України, юридичний відділ Верховної Ради України, Прокуратуру України [11, с. 8].

В.Я. Тацій як лектор. Завдяки своїй працелюбності, організаторським здібностям, активній науковій та громадській діяльності, високим моральним якостям Василь Якович Тацій здобув повагу і високий авторитет в Україні та за її межами. Значний досвід практичної роботи й глибоке наукове мислення, дар блискучого лектора і вченого привертають слухачів – студентів, аспірантів, науковців і співробітників правоохоронних органів. Як учений і талановитий педагог професор В.Я. Тацій багато енергії й знань віддав розвитку кращих традицій і досягнень харківської юридичної школи. Вражає його активність, професійна ерудиція, захопленість, дивовижна здатність бачити нове і правильно інтерпретувати й зіставляти отримані результати досліджень, невтомність, глибина і широта теоретичної думки, здатність згуртовувати дружний і працездат-

ний колектив. Разом зі своїми численними учнями й послідовниками він розробляв найбільш актуальні проблемні питання юридичної науки й практики [12, с. 6].

В.Я. Тацій як будівничий-архітектор та благодійник. Виважені погляди, професійне юридичне мислення, вміння переконливо відстоювати свою позицію, чуйність та доброзичливість Василя Яковича завжди допомагали керівництву міста та області розв'язувати складні питання життєдіяльності Харкова та його мешканців, є зразковим прикладом самовідданої праці в ім'я процвітання рідного міста [12, с. 8]. Завдяки діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Національної академії правових наук України Харків набув статусу провідного юридичного центру України. Зусиллями В.Я. Тація преобразався центр Харкова. За його ініціативою в Харкові був збудований Палац студентів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – архітектурне «диво», обладнане за останнім словом техніки. Група архітекторів та будівників під керівництвом Василя Яковича, яка створила цей комплекс, відзначена Державною премією України в галузі архітектури. Палац студентів став традиційним місцем проведення міських та обласних ділових заходів, святкових урочистостей та концертів для Харкова та всієї Слобожанщини. Тривала робота з будівництва нового корпусу наукової бібліотеки ЗВО – 10-поверхової будівлі загальною площею понад 16 тис. кв. м. Комплекс став ресурс-центром, який акумулює книжкові й електронні видання з питань права, опубліковані в Україні й за кордоном. Василь Якович Тацій опікувався проблемами дитинства, сирітства, соціальної незахищеності, сімейного неблагополуччя. За його активною участю на Харківщині розпочався рух меценатської підтримки дитячих навчальних закладів для дітей-сиріт. Він став ініціатором створення в 1997 р. Харківського обласного вищого гуманітарного училища для дітей-сиріт і дітей з неблагополучних і соціально незахищених родин [12, с. 9-10].

В.Я. Тацій як ректор. Відомо, що впродовж багатьох століть провідні науковці намагалися своїми пошуками, здобутками досягти рівня «високої науки», яка забезпечує прогрес у людському житті, допомагає пізнати минуле й зазирнути в майбутнє з позицій гуманізму, добра, справедливості, навчивши цієї справи учнів. Кращі з них визнані в історії справжніми творцями науки, до яких ми маємо честь віднести й нашого сучасника – відомого вченого, академіка Національної академії наук України, ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Президента Національної академії правових наук України Василя Яковича Тація. За своє життя Василь Якович досягнув вищих щаблів у самореалізації в різних іпостасях – як учений, організатор, учитель та педагог. Він є яскравим прикладом людини, переважну більшість наукових здобутків якої називають стратегічними й фундаментальними. Академік В.Я. Тацій зробив вагомий внесок у правову науку, щоденно продовжуючи активно працювати в ім'я її еволюційного високоінтелектуального збагачення. Як учений Василь Якович є стратегом у розвитку як юридичної науки в Україні загалом, так і її складової – кримінального права, зокрема. Напрями його наукової діяльності є надзвичайно багатогранними та охоплюють як різноманітні проблеми кримінального права (зокрема, питання методології кримінально-правових і міждисциплінарних досліджень, концепції розвитку кримінального законодавства, інститутів злочину та кримінальної відповідальності, складу злочину, об'єкта кримінально-правової охорони, злочинів проти основ національної безпеки, господарських злочинів, злочинів проти довкілля тощо), так і проблеми теорії держави та права, конституційного права України, з якими тісно пов'язана наука кримінального права [1, с. 262].

Внесок В.Я. Тація у розвиток правової науки. У кримінально-правовій доктрині Василь Якович послідовно розвивав та відстоював генеральну лінію – впровадження конституційної стратегії розбудови правової держави, де забезпечується верховенство права та гарантується належна охорона прав і свобод людини й громадянина, інших соціальних цінностей засобами кримінально-правового характеру. Як член багатьох державних інституцій, до складу яких він запрошується як провідний учений, В.Я. Тацій залишається ініціатором і принциповим експертом багатьох новацій у державній кримінально-правовій політиці, визначаючи її мету, завдання й зміст на теоретичному рівні. Широко відомі його праці з питань формування державної політики у сфері боротьби зі злочинністю та в умовах розвитку громадянського суспільства, законотворчості (приміром, щодо правил розробки якісних та ефективних законів), установлення закономірностей та визначення шляхів розвитку кримінального права й кримінального законодавства, забезпечення стабільності й динамізму національного законодавства про кримінальну відповідальність як основних умов його ефективності [1, с. 263].

Щороку зростає цитування розробок В.Я. Тація стосовно категорії інтересу в кримінальному праві, що існують уже майже 30 років. Його висновки про інтерес як соціологічну категорію, співвідношення потреб й інтересу, в яких потреби виступають предметною, вихідною основою, що зумовлює та визначає зміст інтересу, визнано одними із фундаментальних положень теорії криміналізації. Надалі це знайшло підтвердження в інших дослідженнях – науковому пізнанні закономірностей установлення кримінальної відповідальності на різних етапах розвитку кримінального законодавства [1, с. 264]. Фундаментальне значення мають й інші здобутки Василя Яковича, науковість яких перевірено часом. Він першим у кримінально-правовій науці виокремив таке поняття, як предмет злочинного впливу, що стало теоретичним підґрунтям у розвитку вчення про злочин, теорії наслідків у кримінальному праві [1, с. 264-265]. За свою наукову кар'єру В.Я. Тацій багато років очолював кафедру кримінального права Університету, був керівником фундаментальних тем, що розробляються науковцями Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого й Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України [1, с. 266].

Василь Якович Тацій завжди виховував та виховує своїх учнів у душі постійного оновлення та збільшення знань із відчуттям «духу часу» і поглибленими знаннями філософії, історії права, з розумінням суспільних процесів. При цьому в наукових дослідженнях ключове місце, на його переконання, має відводитися традиціям української школи кримінального права. Вражають і підкоряють його здібності прогнозувати хід подій і миттєво сприймати все нове, прогресивне, а також глибоке знання історії із невіддільною повагою до здобутків попередників. У суспільстві добре відомі його принципові позиції, що боротьба зі злочинністю не може бути ефективною, якщо вона не базується на досягненнях сучасної науки; що існує необхідність проведення науково-правових експертиз законопроектів; що має відбуватися тісний зв'язок наукових досліджень із практикою та ін. Він є відомим ученим у світі, стратегом розвитку кримінально-правової думки міжнародного масштабу, одним із засновників і фундаторів міжнародної й українсько-європейської шкіл кримінального права. Його пропозиція щодо розробки Міжнародного кримінального кодексу знайшла підтримку та вже частково реалізується в країнах Європейського Союзу [1, с. 267].

Невпинний розвиток Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого у м. Харкові являє собою самоврядний (автономний) дослідницький національний ЗВО IV рівня акредитації. Бувши лідером у царині юридичних знань в Україні, він забезпечує функціонування та інноваційний розвиток освіти, підвищення її якості й доступності, інтеграцію в європейський освітній простір зі збереженням національних досягнень і традицій. За підсумками міжнародних та всеукраїнських рейтингів вищих закладів освіти нашої держави, що готують фахівців за напрямом «Правознавство», університет упродовж багатьох років визнають найкращим юридичним вишем. Зокрема, Всеукраїнський рейтинг ЗВО, рейтинг вітчизняних університетів «Топ-200 Україна», складений кафедрою ЮНЕСКО в Україні та Міжнародною експертною групою (IREG), Всеукраїнський рейтинг вишів «Компас» підтвердили його провідну позицію [6, с. 20].

Педагогічний колектив університету – це сузір'я яскравих особистостей, згрупованих для реалізації їхніх професійних талантів на 40 кафедрах. Станом на 2014 рік, викладання, виховну й науково-дослідну роботу здійснювали більш як 800 фахівців, з яких понад 100 – доктори наук, професори, близько 600 – кандидати наук, доценти. З-поміж педагогів – Герой України; академік Національної академії наук України; 14 академіків і 19 членів-кореспондентів Національної академії правових наук України; 19 заслужених діячів науки і техніки України; 15 заслужених працівників освіти України; 14 заслужених юристів України; 3 народні артисти України; 5 заслужених працівників культури України; 4 заслужені артисти України; 12 лауреатів Державної премії України; 1 заслужений діяч мистецтв України; 1 заслужений будівельник України, 8 заслужених професорів університету [6, с. 20].

Настанови В.Я. Тація щодо розроблення нового КК України професору В.О. Навроцькому. На робочому столі свого наукового керівника і консультанта Василя Яковича Тація я завжди бачив Кримінальний кодекс. Причому, це було не «парадне» видання, яке часом брати до рук навіть боязно, щоб не порушити його глянцева величність, а суто робочий інструмент – книжка безліч разів перегортана, читана-перечитана, яка на потрібній сторінці розкривається ніби сама собою. І ставлення Вчителя до цієї книжки було як у справжнього майстра до свого робочого інструменту. Його шанують, тримають у чистоті та справності, налаштовують, але й бачать не-

доліки та можливості вдосконалення. Про ставлення Василя Яковича до кримінального закону я склав враження не лише з його публікацій і офіційних виступів, доступних всім, але й з особистого спілкування. Адже репліка, зауваження на полях рукопису, навіть інтонація в розмові часто можуть бути куди більш інформативними, ніж сторінки й сторінки текстів. Тим більше коли вони емоційні, становлять собою реакцію на конкретний факт чи подію, і коли не потрібно особливо «озиратися» на те, як сприймуть висловлювання та як воно може бути інтерпретоване [13, с. 74].

Ще одне судження Василя Яковича про кримінальний закон почув і, сподіваюся, зрозумів, у зв'язку із запровадженням кримінальної відповідальності за незаконне навчання карате та доповнення КК Української РСР ст. 224-1. На мої слова про те, що слідчим буде складно витлумачити ознаки складу цього злочину, а тим більше довести їх наявність, що особи, яких навчають карате можуть бути віднесені до пособників цього злочину, отримав відповідь: «Нехай працюють! Складнощі правозастосування не можуть бути вирішальним аргументом щодо встановлення чи не встановлення кримінальної відповідальності. Тут більше значення має точність репресії. Кримінальний кодекс не має бути катком, який всіх підминає під себе. Це дуже гострий інструмент» [13, с. 76-77].

До свого дітища – КК України 2001 р. – В.Я. Тацій ніколи не ставився, як до свого роду священної корови, якої не можна чіпати. Він відкритий до будь-яких змін і визнає, що кримінальний закон, як і будь-який інший, підлягає змінам, доповненням, виправленням. Причому як частковим, так і більш глобальним. Проте ці зміни, як не втомлювався наголошувати Василь Якович, повинні бути обґрунтованими, не порушувати права людини, відповідати суспільним і державним інтересам. І, що вкрай важливо, не зачіпати підвалин, на яких побудований кримінальний закон, не порушувати систему КК. На жаль, зміни та доповнення, які лавиною захлиснули чинний КК. України, особливо останніми роками, зовсім не відповідають цим вимогам. І не випадково пару років тому, на відкритті чергової конференції, присвяченої питанням застосування КК України, Василь Якович, тримаючи в руках текст Кодексу та говорячи про кілька сотень змін до його тексту, з гіркотою мовив: «Я ЦЕЙ кодекс не знаю, не розумію і не сприймаю». І це слова не будь-кого, а голови робочої групи, яка підготувала КК!!! Підстави для такої оцінки очевидні не лише тим, хто професійно займається кримінальним правом, а й будь-якому правнику, будь-якій людині. Зміни хаотичні, численні, невмотивовані, різновекторні. Вони виявляють намагання вирішити важливі суспільні та державні проблеми внаслідок найпростішого, як для дилетанта, кроку – встановлення кримінальної відповідальності чи посилення караності. Щоб сподобатися виборцям чи іншим окремим верствам населення, відбувається скасування кримінальної відповідальності, масоване запровадження штрафів (які часто неможливо виконати) замість позбавлення волі. Потуги «відрапортувати» про виконання міжнародно-правових зобов'язань знаходять свій вияв у нескінченних редакційних змінах до усталених законодавчих формулювань. Досить сказати, що з моменту введення в дію КК України 2001 р. стаття про отримання хабаря змінювалася вже аж дев'ять разів, а в особливо близькому В.Я. Тацію розділі про відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності в незмінному вигляді не залишилися жодної статті. Тому Василь Якович Тацій, мабуть, як ніхто інший, знав і відчував, що можливості вдосконалення чинного КК вичерпалися. Він доведений до такого стану, що простіше і легше провести нову кодифікацію, ніж ще і ще змінювати, доповнювати, «чистити» чинне кримінальне законодавство. Невипадково саме Василь Якович був серед ініціаторів унесення до резолюції тогорічної конференції з питань застосування кримінального законодавства ідеї про необхідність ініціювання розробки нової редакції КК України. На виконання рішення конференції розпочалася підготовча робота, зокрема, опитування українських криміналістів, яким вони бачать майбутній кримінальний закон. В.Я. Тацій виявився і серед ініціаторів реалізації вказаної ідеї. Звісно, це далеко не проста справа. Одним із каменів спотикання виявилось питання про те, потрібна «обережна» чи радикальна реформа кримінального законодавства України. Інакше кажучи, слід готувати нову редакцію чинного КК України 2001 р. чи проводити нову кодифікацію. Позиція Василя Яковича була оголошена у його змістовному та розгорнутому виступі 17 жовтня 2019 р. на відкритті конференції «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України». Звісно, у цьому виступі кожен з прихильників того чи іншого рішення (нова редакція чинного КК чи нова кодифікація) почув те, що хотів почути. Але, як на мене, підходить В.Я. Тація щодо кримінального закону не змінилися. Було чітко артикульовано, що:

– належить чітко розділити законодавчу регламентацію злочинів та проступків, провести її у різних кодексах;

- відповідальність за злочини має бути встановлена у кримінальному кодексі, який має охоплювати порівняно вузьке коло найбільш небезпечних посягань;
- КК України повинен залишатися єдиним джерелом, у якому визначається злочинність та караність діянь;
- КК України потрібно «розчистити» від діянь, протидія яким може відбуватися з використанням менш суворих заходів, ніж заходи кримінальної репресії;
- проступок належить розглядати й регламентувати як окремий вид правопорушення, відмінний від злочину;
- відповідальність за проступок слід встановити в окремому кодексі проступків;
- правові наслідки вчинення проступку мають відрізнятися від правових наслідків вчинення злочину;
- при розгляді справ про проступки при запровадженні спрощеної процесуальної форми належить забезпечити дотримання прав людини нарівні з правами обвинувачених у злочині та гарантувати їх процесуальні права.

Загалом Василь Якович наголосив на тому, що підготовка нових кодексів про відповідальність за правопорушення у публічній сфері вимагає нових законодавчих рішень, підходів і явно виходить за межі поточної правотворчості чи навіть підготовки нової редакції чинних законів. А звідси, – принаймні я обґрунтовую висновок, що йдеться про нову, чергову кодифікацію законодавства.

Позиція такого настільки авторитетного фахівця у галузі кримінального права як В.Я. Тацій, який до того ж є керівником робочої групи з підготовки чинного КК України, є орієнтиром для членів робочої групи, які зараз розробляють новий КК України, незабаром займуться підготовкою Кодексу проступків та, очевидно, деяких інших нормативно-правових актів у цій сфері. Тому можна з певністю казати, що судження, ідеї, задуми, позиції В.Я. Тація про кримінальний закон втілені не лише в чинному кримінальному законодавстві, але й отримають своє закріплення та подальший розвиток у законодавстві майбутнього. І звісно ж, на них, як і раніше, будуть навчатися та виховуватися покоління українських правників – як практиків, так і теоретиків [13, с. 80–82].

Ким для сучасників є В.Я. Тацій. Людський талант завжди багатогранний і має багато сфер прояву. Яскравим прикладом цього є багаторічна плідна діяльність Василя Яковича Тація, який, володіючи енциклопедичними знаннями й завжди займаючи активну громадянську позицію, у своїх наукових пошуках не обмежувався проблематикою виключно кримінального і кримінально-процесуального права, а намагався віднайти відповіді на ключові питання сучасної юридичної науки. Значний внесок Василь Якович зробив, зокрема, у становлення і розвиток науки муніципального права, формування й удосконалення вітчизняної системи місцевого самоврядування, що матеріалізувалося у відповідних наукових працях та законопроектах. При цьому спектр його наукових досліджень у галузі муніципального права та послідовність відстоювання ним ідей, що сприяли утвердженню демократичних засад державного устрою, справді вражають [14, с. 188].

Відомо, що впродовж багатьох століть провідні науковці намагалися своїми пошуками, здобутками досягти рівня «високої науки», яка забезпечує прогрес у людському житті, допомагає пізнати минуле й заглянути в майбутнє з позицій гуманізму, добра, справедливості, навчивши цієї справи учнів. Кращі з них визнані в історії справжніми творцями науки, до яких ми маємо честь віднести й нашого сучасника – відомого вченого, академіка Національної академії наук України, ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Президента Національної академії правових наук України Василя Яковича Тація. За своє життя Василь Якович досягнув вищих щаблів самореалізації в різних іпостасях – як учений, організатор, учитель та педагог. Він є яскравим прикладом людини, переважну більшість наукових здобутків якої називають стратегічними й фундаментальними. Академік В.Я. Тацій зробив вагомий внесок у правову науку, щоденно продовжуючи активно працювати в ім'я її еволюційного високоінтелектуального збагачення. Як учений Василь Якович є стратегом у розвитку як юридичної науки в Україні загалом, так і її складової – кримінального права, зокрема [1, с. 363].

В.Я. Тацій – натхненник, професіонал, лідер юридичної науки й професійного та повсякденного життя українців. 13 січня 2025 р. виповнилося 85 років від дня народження та 60 років науково-педагогічної й громадської діяльності видатного вченого-правознавця, талановитого педагога, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії наук України, президента Національної академії правових наук України, ректора Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державних премій України, державного радника юстиції 1 класу, Героя України, почесного громадянина міст Полтави, Харкова та Харківської області Василя Яковича Тація [15, с. 7].

Висновки. Василя Яковича Тація можна з упевненістю назвати патріархом юриспруденції/юридичної науки. Безперечно – це легендарна особистість. Такими народжуються раз у століття. Дивна особлива сила, моральність, божественна енергія/благодать Божа, завжди покривала/притягувала/об'єднувала навколо його постаті професіоналів, справжніх лідерів/фахівців своєї справи, а також найрізноманітніших людей, що досягли високих здобутків, кожен у своїй царині/сфері/напрямі праці.

Ще у порівняно молоді роки ректорства, весь колектив Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого одноголосно підтримав кандидатуру Василя Яковича на посаду ректора, яку він обіймав понад 30 років. Це безперечно свідчить про велику повагу, авторитет та визнання з боку колективу Університету, еліти юриспруденції. Нам є чого повчитися у В. Я. Тація й сьогодні, коли чуємо живий голос Василя Яковича в інтерв'ю, рідкісних записах-згадках з нагоди ювілею видатних особистостей чи публічних виступах, наукових працях, вступному слові до багатьох науково-практичних видань.

Харизма лідера, Василя Яковича вражає. Боляче, що такі постаті покидають цей світ. Водночас Василь Якович, прожив довге життя, дочекався внуків, правнуків, зробив дуже багато на життєвій, науковій та творчій ниві. Залишається лише вчитися невтомної праці у Василя Яковича, щоб бути достойними продовжувачами таких великих особистостей. Дуже прикро, що 2022-2023 рік забрав від нас титанів Духу і легендарних особистостей/лідерів юриспруденції, які несли професійну ношу впродовж багатьох років разом, зокрема: В.Я. Тація (13.01.1940–28.09.2022), Ю.П. Битяка (28.04.1949–28.03.2023), М.І. Панова (7.08.1940–12.03.2023), Є.О. Коновалову (30.03.1927–27.11.2023).

Колектив Харківського університету внутрішніх справ багато років нерозривно об'єднаний/пов'язаний із постаттю Василя Яковича Тація. Він часто впродовж останніх років був у нас на випусках курсантів та студентів, науково-практичних конференціях, різних зустрічах. Завжди, слухаючи слово і настанови Василя Яковича усі затамовували подих. Якесь дивна легкість відчувалася у словах Василя Яковича. Однак напевне такій глибині постаті передувала невтомна праця. Як в одному з інтерв'ю зазначив Василь Якович, що він раніше за всіх на роботу приходить і пізніше за всіх виходить з Університету.

Василь Якович сформував унікальний науковий колектив Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на засадах «розумної конкуренції», які сьогодні займають високі посади серед найвищого управлінського, суддівського корпусу нашої держави. Абсолютна більшість випускників Університету імені Ярослава Мудрого вершать правосуддя, працюють в органах прокуратури, юстиції, виконання покарань, службі безпеки України, поліцейських підрозділах у всіх куточках України та далеко за її межами.

Не можливо уявити минулу та сучасну школу кримінального права без Василя Яковича, адже йому вдалось сформувати класичну науку кримінального права рівній якій не має у нашій державі, завдяки вчителям-попередникам М.І. Бажанову, В.В. Сташису та багатьом іншим знаним особистостям.

Василію Яковичу вдалось сформувати справжній Храм української юридичної науки – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Безпосереднє відношення до такого славетного навчального закладу має й наш – Харківський національний університет внутрішніх справ, який тривалий час був окремим факультетом у складі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. І коли, з отриманням незалежності відбулось повне відгалуження двох великих ЗВО, багато професорів залишились у нас викладати, розвиваючи міліцейську/поліцейську науку. Безмежно вдячні долі за унікальний шанс вчитися у видатних професорів/професіоналів своєї справи, які так чи інакше мали відношення до Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харківщина, славна Слобожанщина та уся Україна, ближнє та далеке зарубіжжя вчених приклоняється перед великим лідером юридичної науки – Василем Яковичем Тацієм. Це безперечний авторитет юридичної науки.

Василь Якович пройшов тернистий шлях від токаря заводу до ректора Університету, академіка. Навколо своєї особистості об'єднав великих лідерів нашої держави. Безперечно Василь Якович дуже любив м. Харків ще з молодих студентських років. Він неодноразово називав його інтелек-

туальною столицею України, а Національний юридичний Університет імені Ярослава Мудрого – флагманом юридичної науки. Справді, можна з упевненістю сказати, що стіни Університету немов намолені, вони дихають особливою академічною атмосферою, коли переступаєш поріг цього великого/славного закладу освіти.

Багато років наш Харківський національний університет внутрішніх справ об'єднує справжнє, особлива дружба між науково-педагогічними колективами, а головне повага, коли ціниться професіоналізм, високість юридичного мислення. Де не має вияснення відносин чи чого-небудь такого, а досягнутий високий універсалізм у словах, вчинках, справах, мисленні, поступках, житті, професійній діяльності.

Духовно-ціннісна парадигма у життєвому та творчому шляхові В.Я. Тація. Василь Якович Тацій народився 13 січня 1940 р. у мальовничій українській Полтаві напередодні великого свята Василя Великого, яке споконвіку з трепетом та побожністю/благоговінням відзначає наш богобоязливий народ 14 січня. Цим днем розпочинається особлива сторінка у кожному новому Церковному Році, коли посівальники засівають наші домівки житом, пшеницею і всякою пшеницею, щоб уже ніколи не відчувати, що таке голод в Україні та усьому світі.

Як корабель назвемо, так він і попливе. Впродовж всього свого життя вчений-академік Василь Якович Тацій (1940–2022) проніс ім'я високості свого покровителя Василя Великого (330–379), адже й зараз, коли читаємо тексти тлумачень великого святого на священне писання, особливо захоплюємося святителем і таке враження немов би архієпископ Кесарії Каппадокійської Валилій Великий саме тут і зараз – живий, з нами говорить, навчає, проповідує.

Василій Великий свого часу отримав блискучу/прекрасну міждисциплінарну освіту та досягнув високого церковного сану архієпископа Кесарії Каппадокійської, святого/святителя, якого Церква Христова ось уже 1700 років з особливим трепетом та побожністю почитає/вшановує. Треба сказати, що святитель Василій Великий прославився своєю особливою роллю в навчанні з юності й був одним із найбільш видатних людей своєї епохи. Маючи блискучі здібності, Василій Великий ґрунтовно вивчив арифметику, геометрію, граматику, астрономію, юриспруденцію, медицину, добився великих успіхів у філософії та ораторському мистецтві.

Внесок В.Я. Тація у розвиток Харківської юридичної школи. За словами Іосифа Левіна в історії діють два закони: закон великих чисел та закон великих людей. А Карл Гаусс свого часу сказав: «Математика – цариця всіх наук» – адже всі науки, які ми знаємо, мають математичну основу. Особливо даний вислів стосується кримінального права, яке більшість юристів називають математикою/бухгалтерією юриспруденції. По праву, скажемо, що Василю Яковичу Тацію вдалось примножити, воістину, класичну галузь кримінального права високими смислами юриспруденції та не допустити у її терени/траєкторію популізм, а максимально, наскільки це можливо наповнити математичною точністю кримінальне право, завдяки високопрофільному/високопрофесійному колективу кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, рівних якій в Україні не має до сьогоднішнього дня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисов В.І., Демидова Л.М. Василь Якович Тацій – стратег і фундатор у науці кримінального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 262–268.
2. Тацій В. Правові засоби детінізації економіки. *Вісник Національної академії наук України*. 2001. № 4. С. 15–19.
3. Тацій В.Я. Времена жизни. Харьков : Право, 2010. 144 с.
4. Харитонов О.В. Професор В.Я. Тацій та Харківська школа кримінального права. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип.. С. 63–73.
5. Василь Якович Тацій: життя, присвячене служінню освіті, науці, державі і народу України. *Право України*. 2020. № 1. С. 302–308.
6. Тацій В. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого: 210 років гордості та гідності. *Віче*. 2014. № 19. С. 20–21.
7. В.Я. Тація – 70 років. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 3–7.
8. Петришин О.В. Тацій Василь Якович – президент-організатор, перший та почесний президент Національної академії правових наук України. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип.. С. 21–26.

9. Шило О.Г. Від ідеї до конституційної норми: аналіз наукового доробку академіка В.Я. Тація. *Проблеми законності*. 2020. Вип. Спец. вип. С. 52–62.
10. 70-річчя академіка НАН України В.Я. Тація. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 1. С. 59–61.
11. Тацій В.Я. Національна академія правових наук України: етапи становлення та розвитку (до 20-річчя з дня заснування). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 6. С. 7–14.
12. Серьогіна С.Г. Організатор юридичної науки і освіти, видатний вчений-правознавець та громадський діяч – Василь Якович Тацій. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 3–11.
13. Навроцький В.О. Кримінальний закон у судженнях Василя Тація. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип. С. 74–82.
14. Серьогіна С. Г. Науковий доробок академіка В.Я. Тація в галузі муніципального права країни. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип. С. 188–196.
15. Василь Якович Тацій – президент Національної академії правових наук України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 7–13.